

Cezary Żołędowski*

Wpływ pandemii COVID-19 na procesy migracji i sytuację migrantów – przypadek Polski

The impact of the COVID-19 pandemic on migration
and the situation of migrants – the case of Poland

Słowa kluczowe: migracje, pandemia COVID-19, integracja cudzoziemców, rynek pracy, usługi społeczne

Keywords: migration, COVID-19 pandemic, integration of foreigners, labor market, social services

Abstrakt: Artykuł zawiera statystyczno-socjologiczną analizę konsekwencji pandemii COVID-19 dla zewnętrznych przepływów migracyjnych z udziałem Polski. Celem jest ukazanie zmian skali migracji i socjoekonomicznego usytuowania migrantów. W tekście wykorzystano dostępne dane statystyczne, raporty i wyniki badań.

Wpływ pandemii na migracje okazał się relatywnie niewielki, zwłaszcza dla przepływów migracyjnych. Zahamowanie imigracji było krótkotrwałe, zmniejszyła się natomiast liczba obywateli Polski za granicą. Bardziej niż na rozmiary przemieszczeń sytuacja pandemiczna wpłynęła na położenie socjoekonomiczne migrantów. Z powodu ograniczonych kompetencji w zakresie języka i funkcjonowania polskich instytucji, utrudnienia w dostępie do rynku pracy i usług społecznych były przez nich mocniej odczuwane, zwłaszcza przez najkrócej przebywających w Polsce i pozostających poza rynkiem pracy. Zwiększona potrzeba dostępu do ochrony zdrowia i wsparcia socjalnego stała się jednocześnie czynnikiem zwiększającym legalne zatrudnienie cudzoziemców.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6262-8002>. Dr hab., profesor UW, Katedra Polityki Społecznej, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: czoledowski@uw.edu.pl.

Abstract: *The article undertakes statistical and sociological analysis of the consequences of the COVID-19 pandemic for external migrations involving Poland. Its aim is to show the changes in the scale of migration and the socio-economic situation of migrants. The text uses the available statistical data, reports and research results.*

The impact of the COVID-19 pandemic on migrations turned out to be relatively small, especially in the statistical dimension. The inhibition of immigration was temporary, while the number of Polish citizens abroad decreased. The pandemic affected the socioeconomic situation of migrants more than the size of the displacements. Due to limited language competences and familiarity with Polish institutions, difficulties in accessing the labor market and social services were felt more strongly by them, especially by those staying in Poland for the shortest time and outside the labor market. The increased need for access to health care and social support has at the same time become a factor increasing legal employment of foreigners.

Wprowadzenie

Powstanie tego tekstu wpisuje się w drugą rocznicę pojawienia się w Polsce koronawirusa COVID-19. Taka perspektywa umożliwia podsumowanie skutków pandemii w różnych dziedzinach, w tym w obszarze migracji międzypaństwowych.

Wpływ pandemii COVID-19 na migracje okazał się relatywnie niewielki, zwłaszcza dla przepływów migracyjnych. Zahamowanie imigracji było krótkotrwałe, zmniejszyła się natomiast liczba obywateli Polski za granicą. Większy wpływ wywarła sytuacja pandemiczna na położenie socjoekonomiczne migrantów, w związku z utrudnieniami w dostępie do rynku pracy i usług społecznych. Utrudnienia te okazały się dla nich poważniejsze niż dla obywateli Polski, przede wszystkim z powodu ograniczonych kompetencji w zakresie języka i funkcjonowania polskich instytucji. Zwiększona potrzeba dostępu do ochrony zdrowia i wsparcia socjalnego stała się jednocześnie czynnikiem zwiększającym legalne zatrudnienie cudzoziemców.

Wpływ pandemii COVID-19 na procesy migracyjne z udziałem Polski i sytuację migrantów zostanie przedstawiony w trzech zasadniczych aspektach:

1. zmian dynamiki przepływów migracyjnych, w tym zwłaszcza statystyki napływu imigrantów;
2. zmian obecności i sytuacji cudzoziemskich pracowników na polskim rynku pracy;
3. konsekwencji pandemii dla wieloaspektowego położenia imigrantów w Polsce.

W opracowaniu posłużono się metodą analizy danych zastanych. Zostały wykorzystane dostępne dane statystyczne, raporty i wyniki badań z lat 2020–2021. Wybuch wojny na Ukrainie w dniu 24.02.2022 r. spowodował nadzwyczajne zmiany w statystyce napływu migrantów do Polski i ich funkcjonowaniu w społeczeństwie. W przypadku państw sąsiadujących z Ukrainą, a szczególnie Polski absorbującej najwięcej uchodźców, data ta stanowi cezurę analiz przekształceń migracji zagranicznych wywołanych pandemią COVID-19.

Migracje w czasie pandemii – kontekst globalny

Pandemia COVID-19 ograniczyła przepływy migracyjne, w tym głównie związane z przekraczaniem granic państw. Przyczynami tego były:

1. sekurytyzacja migracji – powszechnie wprowadzane przez rządy restrykcje w zakresie przemieszczeń¹;
2. spadek zapotrzebowania gospodarek na pracowników cudzoziemskich;
3. prozdrowotne zachowania potencjalnych migrantów (rezygnacja z migracji lub odłożenie jej w czasie w związku ze zwiększonym ryzykiem zakażenia wirusem).

Ograniczenie migracji miało wymiar globalny i początkowe prognozy zakładały jego głęboki i trwały charakter. Przykładem jest raport OECD z października 2020 r., który zawiera też informację, że rozmiary imigracji do tego elitarnego klubu państw zmniejszyły się w pierwszym półroczu blisko o połowę². W kontekście późniejszych statystyk takie prognozy okazały się nadmiernie dramatyczne. Pandemia COVID-19 nie spowodowała spadku liczby migrujących, wpłynęła natomiast na zmniejszenie obserwowanej wcześniej dynamiki przemieszczeń. Według Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji (IOM) liczba migrantów w 2020 r. wzrosła do 281 mln w porównaniu z 272 mln w roku poprzednim, czyli do poziomu tylko niewiele niższego (o 2 mln) niż prognozowany³. Dowodzi to, że migracje – jako przemieszczenia zdeterminowane

¹ *COVID-19 and the State of Global Mobility in 2020*, IOM, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/covid-19-and-the-state-of-global.pdf> (12.01.2022).

² *International Migration Outlook 2020*, OECD, DOI: <https://doi.org/10.1787/ec98f531-en> (12.01.2022).

³ *World Migration Report*, International Organization for Migration, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/> (14.01.2022).

specyficznymi przyczynami – okazały się znacznie mniej wrażliwe na sytuację pandemiczną niż inne rodzaje międzypaństwowego ruchu osobowego. Dotyczy to zwłaszcza turystyki, której rozmiary w analizowanym roku zmniejszyły się drastycznie – do 396 mln z 1,4 mld w 2019 r.⁴

Zwiększeniu liczby migrujących towarzyszyły zmiany strukturalne. W oparciu o różne doniesienia można przyjąć, że pandemia COVID-19 najbardziej ograniczyła dwa rodzaje migracji: tzw. niepełne (krótkotrwałe przemieszczenia cyrkulacyjne lub sezonowe) i migracje uchodźcze. Chodzi zatem o grupy najbardziej wrażliwe na zmiany uwarunkowań migracji, zwłaszcza na takie zdarzenia, które (jak COVID-19) bardzo zwiększają regulacyjną rolę państw w zarządzaniu przemieszczeniami, modyfikując ponadto założenia ich polityk migracyjnych.

Pierwsza z tych grup w największym stopniu składa się z osób przemieszczających się wahadłowo w ruchu bezwizowym, pracujących w szarej strefie, zatrudnionych za pośrednictwem agencji pracy lub na tzw. „umowach śmieciowych” i wykonujących prace niewymagające wysokich kwalifikacji. Jako zbiorowość najsłabiej zakorzeniona w nowym miejscu pobytu jest ona jednocześnie najbardziej narażona na sytuacje kryzysowe na rynku pracy i obostrzenia w przekraczaniu granic. Zamykanie granic przez państwa z powodów sanitarnych w jeszcze większym stopniu wydaje się ograniczać przemieszczanie osób poszukujących azylu i innych form ochrony prawnej. Według Europejskiego Urzędu Wsparcia w dziedzinie Azylu (EASO) liczba osób ubiegających się o ochronę międzynarodową w państwach Unii Europejskiej w 2020 r. spadła o prawie 1/3 w porównaniu do roku poprzedniego – do poziomu z roku 2013, czyli sprzed tzw. kryzysu migracyjnego, przy czym w jeszcze większym stopniu zmniejszyła się liczba wniosków uchodźczych obywateli państw uczestniczących w ruchu bezwizowym. Niemniej takich wniosków złożono stosunkowo wiele – 472 tys. (z prawie 150 państw), z czego 32% zostało rozpatrzonych pozytywnie. W 2021 r. liczba poszukujących ochrony w państwach UE zaczęła ponownie rosnąć – w pierwszych trzech kwartałach złożono 427 tys. wniosków, czyli znacznie więcej niż rok wcześniej, choć jednocześnie o 16% mniej niż w tym samym okresie w 2019 r.⁵ Zatem i w przypadku kandydatów na azylantów – grupy najbardziej mar-

⁴ P. Kugiel, *Wpływ pandemii COVID-19 na migracje międzynarodowe*, «Biuletyn PISM» 2021, nr 205.

⁵ *Statystyki dotyczące migracji do Europy*, Komisja Europejska, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_pl (21.03.2022).

ginalizowanej w globalnych migracjach – pandemia COVID-19 znacząco ograniczyła, ale nie powstrzymała ich napływu.

Bariery mobilności związane z pandemią COVID-19 okazały się z kolei najsłabsze w przypadku tzw. pracowników niezbędnych (*essential workers*). Byli oni w stanie najsukuteczniej pokonywać formalne ograniczenia migracyjne, dzięki wsparciu pracodawców postrzegających ich zatrudnienie jako priorytetowe⁶. Chodzi zatem o dużą i amorficzną grupę pracowników cudzoziemskich, w tym także sezonowych, wykonujących prace wymagające wysokich kwalifikacji lub niemożliwe do zastąpienia pracownikami rodzimymi. Są oni poszukiwani przez pracodawców w praktycznie wszystkich działach gospodarki: przemyśle, rolnictwie i produkcji żywności, usługach produkcyjnych i usługach społecznych⁷.

Bardziej niż na rozmiary przemieszczeń pandemia COVID-19 wpłynęła na sytuację migrantów w państwach pobytu. Jej negatywne konsekwencje dla rynków pracy, dostępności instytucji publicznych i usług społecznych, a także ograniczenie kontaktów społecznych odczuli zwłaszcza migranci o najmniejszych kompetencjach w zakresie instytucji i kultury społeczeństwa przyjmującego. Niejako z definicji znaleźli się wśród nich przebywający najkrócej, niezakorzenieni w pracy lub jej nieposiadający, nieznający języka, pozbawieni wsparcia rodzinnego i wsparcia ze strony własnej grupy etnicznej. To głównie spośród nich pochodziły osoby decydujące się na powrót do ojczystego kraju. Kolejny raport OECD wskazuje obszary, w których nastąpiło pogorszenie sytuacji migrantów:

1. zdrowie – co najmniej dwukrotnie większe ryzyko infekcji wirusem COVID-19 w związku z gorszymi warunkami środowiskowymi i socjoekonomicznymi;
2. zatrudnienie i praca – ze względu na upowszechnienie pracy zdalnej i selektywne podejście pracodawców do zatrudniania pracowników w warunkach spowolnienia gospodarczego, nadreprezentację migrantów wśród zatrudnionych na czas określony i w sektorach usług szczególnie dotkniętych spadkiem zatrudnienia (gastronomia, hotelarstwo, ochrona, sprzątanie);

⁶ K Follis, R. Barbulescu, *(Im)mobility during the pandemic – one year later, referat, webinarium Ośrodka Badań nad Migracjami UW, Warszawa 13.05.2021*; B. Anderson, F. Poeschel, M. Ruhs, *Rethinking labour migration: Covid-19, essential work, and systemic resilience*, «Comparative Migration Studies 9» 2021, nr 45.

⁷ C. McNicholas, M. Poydok, *Who are essential workers?*, <https://www.epi.org/blog/who-are-essential-workers-a-comprehensive-look-at-their-wages-demographics-and-unionization-rates/> (14.01.2020).

3. edukacja dzieci imigrantów – w związku z gorszym przygotowaniem do nauczania zdalnego (gorsze wyposażenie w sprzęt audiowizualny i mniejsze możliwości wspierania dzieci przez imigranckich rodziców z powodów socjoekonomicznych i kulturowych);
4. integracja w społeczeństwie przyjmującym – ze względu na izolację społeczną i ograniczenia w realizacji programów integracyjnych (zawieszanych lub przenoszonych do trybu on-line przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe);
5. opinia publiczna – zmniejszenie w społecznej percepcji istotności kwestii migracyjnych, wzrost ksenofobii w związku z pogorszeniem sytuacji na rynku pracy i oskarżeniami o rozprzestrzenianie pandemii⁸.

Dodatkowym czynnikiem pogarszającym sytuację imigrantów był fakt, że wybuch pandemii COVID-19 nastąpił po rekordowo wysokim napływie migrantów (w tym uchodźców⁹), co jest istotne w kontekście możliwości integracji społecznej i adaptacji na rynku pracy. Raport stwierdza ponadto, że pogorszenie położenia imigrantów było niejednakowe, w mniejszym stopniu dotyczyło europejskich państw OECD w związku z działaniami podejmowanymi przez ich rządy, zwłaszcza wobec rynku pracy¹⁰.

„Covidowe” przepływy migracyjne z udziałem Polski

Przebieg migracji międzypaństwowych z udziałem Polski potwierdza tendencje globalne. Ograniczenie przemieszczeń przejawiało się w przejściowym zmniejszeniu imigracji oraz spadku emigracji przy jednoczesnym wzroście reemigracji. Dynamika tych procesów nie była jednak duża, a żadna z wcześniejszych tendencji nie została odwrócona.

⁸ *What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children?*, OECD, 19.10.2020, https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137245-8saheqv0k3&title=What-is-the-impact-of-the-COVID-19-pandemic-on-immigrants-and-their-children%3F (14.01.2022).

⁹ Według danych Eurostat, liczba wniosków o ochronę międzynarodową złożonych w państwach UE w latach 2015–2019 wyniosła około 4,5 mln. Najwięcej takich wniosków złożono w latach 2015–2016 (łącznie ponad 2,5 mln), w kolejnych latach składano 600–700 tys. wniosków rocznie, czyli około dwukrotnie więcej niż w latach poprzedzających tzw. kryzys migracyjny z 2015 r., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_statistics/pl&oldid=496324 (3.08.2022).

¹⁰ W tym kontekście wymieniono też Polskę jako jedno z państw, które odnowiły lub przedłużyły imigrantom zezwolenia na pobyt i pracę. Tamże, s. 14.

W związku z wprowadzonymi obostrzeniami najbardziej zmniejszyła się liczba przekroczeń granic Polski. W 2020 r. wyniosła ona 183,6 mln, co w porównaniu z 305,8 mln w roku poprzednim oznacza spadek o 40%, nieco większy po stronie cudzoziemców (o 42,1%) niż obywateli polskich (o 36,9%), choć w liczbach bezwzględnych nadal częściej przekraczali granice ci pierwsi¹¹. Spadkowa tendencja utrzymała się w pierwszym połowie następnego roku – liczba przekroczeń granic wyniosła 79,4 mln, co oznaczało ich dalsze zmniejszenie zarówno po stronie cudzoziemców (o 11,3%), jak i obywateli polskich (o 4,9%). III kwartał 2021 r. przyniósł odwrócenie tego trendu. Przekraczających granicę w tym czasie było 62,3 mln (o 11% więcej niż rok wcześniej). Większość z nich była cudzoziemcami (34 mln (54,5%))¹².

W 2020 r. wydano ponad 38 tys. mniej zezwoleń na pracę cudzoziemców – 406,9 tys. wobec 445,1 tys. w roku 2019¹³. Był to zatem spadek o 8,6%, ale i tak takich zezwoleń wydano ponad sześciokrotnie więcej niż w 2015 r. Nieznacznie spadła definitywna emigracja i imigracja, jak również saldo migracji na pobyt stały (osiągając wartość +4,5 tys., o 1,7 tys. mniej niż w 2019 r.)¹⁴, ale uzyskane w 2016 r. dodatnie saldo migracyjne zostało utrzymane.

Jednocześnie praktycznie stale wzrastała (poza spadkiem w marcu i kwietniu 2020 r.) liczba cudzoziemców z zezwoleniem na pobyt. W ciągu roku zwiększyła się ona o ponad 34 tys. (z niespełna 423 tys. do ponad 457 tys.), a w końcu 2021 r. takie zezwolenia miało już ponad 537 tys. osób¹⁵, czyli o prawie 115 tys. (ponad 27%) więcej niż przed pandemią. Podobna dynamika charakteryzowała cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia w ZUS. Ich liczba w końcu kwietnia 2020 r. spa-

¹¹ *Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2020 roku*, GUS 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/handel/ruch-graniczny-oraz-wydatki-cudzoziemcow-w-polsce-i-polakow-za-granica-w-iv-kwartale-2020-roku,13,30.html> (12.01.2022).

¹² <https://stat.gov.pl/wyszukiwarka/?query=tag:przekroczenia+granicy> (21.03.2022).

¹³ *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2020 roku*, GUS 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/zezwozenia-na-prace-cudzoziemcow-w-2020-roku,18,4.html> (12.01.2022).

¹⁴ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2021*, GUS, Warszawa 2021, s. 225.

¹⁵ Zestawienie obejmuje zgody na: pobyt czasowy (351 854), pobyt stały (91 135), zarejestrowanie pobytu obywatela UE (70 136), pobyt rezydenta długoterminowego UE (109 30), pobyt stały obywatela UE (7456), ochronę uzupełniającą (2240), status uchodźcy (1565), pobyt członka rodziny obywatela UE (1030), pobyt ze względów humanitarnych (604) i pobyt tolerowany (223). Urząd ds. Cudzoziemców, [https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021/\(15.01.2022\)](https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021/(15.01.2022)).

dła o prawie 48 tys. w porównaniu ze stanem z lutego (z 670,1 tys. do 622,2 tys.)¹⁶, a następnie zaczęła ponownie rosnać przekraczając poziom sprzed pandemii. W październiku 2021 r. cudzoziemców ubezpieczonych w ZUS było 871,7 tys.¹⁷, czyli o przeszło 200 tys. (ponad 30%) więcej niż przed pierwszym *lockdownem*. Wzrost liczby cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia społecznego tylko częściowo wynikał z ponownego zwiększenia imigracji po przejściowym załamaniu na przełomie II i III kwartału 2020 r., kiedy to więcej migrantów opuszczało Polskę niż do niej przyjeżdżało. W co najmniej równym stopniu wiązał się z potrzebą stabilizacji zatrudnienia i ułatwienia dostępu do służby zdrowia dla zwiększenia bezpieczeństwa w warunkach pandemii. COVID-19 okazał się zatem czynnikiem zwiększającym legalne zatrudnienie cudzoziemskich pracowników. Zdaniem niektórych badaczy, pandemia COVID-19 może być przełomem w przekształcaniu dominujących wcześniej migracji cyrkulacyjnych w migracje osiedleńcze. Poza zwiększeniem rozmiarów legalnego zatrudnienia, dowodzą tego ograniczenia cyrkulacji (zmniejszenie liczby przyjeżdżających po raz pierwszy), wydłużanie pobytu, ściąganie rodzin i częstsze deklarowanie zamiaru zamieszkania w Polsce¹⁸.

Dane statystyczne dowodzą jednak przede wszystkim tego, że ograniczenie imigracji z powodu COVID-19 okazało się w przypadku Polski przejściowe i krótkotrwałe, bardziej modyfikujące strukturę migracji (większe zakorzenienie w Polsce i na polskim rynku pracy), niż jej rozmiary. Informacje z 2021 r. wskazują, że dynamika imigracji z Ukrainy powróciła do poziomu sprzed pandemii, a ponadto zwiększyły się rozmiary napływu z niektórych innych państw, głównie Białorusi i Indii¹⁹. Stanowi to kolejne potwierdzenie, że w dłuższej perspektywie pandemia COVID-19 nie była w stanie odwrócić tendencji wzrostu imigracji do Polski, spowodowanego głównie umacnianiem się nowo powstałych sieci

¹⁶ Aneks. *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, GUS 7.07.2020. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6329/12/2/1/populacja_cudzoziemcow_w_polsce_w_czasie_covid-19_-_aneks.pdf (12.01.2020).

¹⁷ ZUS: *ponad 15,7 mln osób ubezpieczonych, w tym znacznie więcej cudzoziemców*, <https://alebank.pl/zus-ponad-157-mln-osob-ubezpieczonych-w-tym-znacznie-wiecej-cudzoziemcow/?id=389147&catid=28090> (23.01.2022).

¹⁸ A. Górny, wywiad, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Badaczka-Pandemia-moze-byc-przelomem-jesli-chodzi-o-osiedlanie-sie-cudzoziemcow-w-Polsce-8239285.html> (23.01.2022).

¹⁹ *Witamy białoruskich informatyków. Boom w imigracji do Polski*, <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,27099507,witamy-bialoruskich-informatykov-boom-w-imigracji-do-polski.html> (22.01.2022).

migracyjnych (jak w przypadku Indii i innych oddalonych geograficznie państw) i nasileniem w państwach ościennych czynników wewnętrznych wypychających migrantów (jak na Białorusi i Ukrainie). Świadczą o tym również dane komparatywne. Według metodologii Eurostat, w 2020 r. w Polsce rozpatrzono pozytywnie 598 tys. wniosków cudzoziemców o pobyt (stały, czasowy i status uchodźcy), co stanowiło 26% takich wniosków w UE. Pod tym względem Polska znacznie wyprzedziła kolejne państwa: Niemcy i Hiszpanię (po 14%)²⁰.

Trudniej jest ocenić wpływ pandemii COVID-19 na zmiany w przepływach migracyjnych w przeciwnym kierunku, czyli na wyjazdy obywateli Polski. Zagregowane statystyki na ten temat dotyczą liczby polskich obywateli przebywających czasowo za granicą (tabela 1).

Tabela 1. Szacunkowa liczba obywateli polskich czasowo przebywających za granicą (w tys.)

Miejsce/rok	2004	2005	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ogółem:	1000	1450	2000	2130	2320	2397	2515	2540	2455	2415	2239
W tym Europa:	770	1200	1685	1816	2013	2098	2214	2241	2155	2134	1973

Źródło: GUS, Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2020, 25.10.2021 r.

W oparciu o te dane można zakładać, że pandemia COVID-19 wzmocniła obserwowany od 2017 r. spadek liczby Polaków czasowo przebywających za granicą, poprzez stymulowanie rezygnacji z wyjazdów (lub odkładania ich w czasie) i migracje powrotne. Jej wpływ na położenie polskich migrantów był podobny jak w przypadku cudzoziemców w Polsce i zasadniczo wiązał się z ograniczeniem zapotrzebowania gospodarek państw imigracyjnych na pracowników cudzoziemskich. Niezmiennie trudno jest jednak oddzielić wpływ czynników *stricte* epidemicznych i zewnętrznych, związanych ze zmieniającą się kondycją zagranicznych rynków pracy (i ograniczeniem możliwości migracji do Wielkiej Brytanii w związku z *brexitem*), od współwystępujących uwarunkowań wewnętrznych hamujących emigrację – relatywnie dobrego stanu polskiej gospodarki, mierzonego m.in. niską stopą bezrobocia i wzrostem płac. Konieczny jest też komentarz, że szacunki liczby obywateli polskich za granicą nie oddają w pełni rozmiarów tego zjawiska. Przede wszystkim

²⁰ Jesteśmy krajem przyjmującym największą liczbę migrantów w UE, <https://www.forbes.pl/praca/nieoficjalne-statystyki-mowia-o-milionach-migrantow-w-polsce/ek06pme> (23.01.2022).

dlatego, że znacząca ich część (zapewne większość) to faktycznie emigranci definitywni, a nie – jak są traktowani urzędowo – tylko czasowo przebywający poza Polską.

Pracownicy cudzoziemscy na „covidowym” rynku pracy

Pandemia COVID-19 wieloaspektowo odcisnęła się na sytuacji migrantów. Dzielili oni z obywatelami Polski konsekwencje ograniczenia kontaktów społecznych oraz pogorszenia dostępu do rynku pracy i usług społecznych, choć z wielu powodów ich sytuacja pogorszyła się bardziej. Ze względu na zdecydowaną przewagę imigrantów zarobkowych wśród przebywających w Polsce cudzoziemców (w analizowanym okresie, przed napływem uchodźców po wybuchu wojny ukraińsko-rosyjskiej), za mające największe znaczenie należy uznać zmiany ich usytuowania na rynku pracy. Badania tego zagadnienia zostały podjęte stosunkowo wcześniej, a ich wyniki ukazują obraz najważniejszych procesów w 2020 r.

Raport *OTTO Work Force Central Europe*, oparty na reprezentatywnych (520 respondentów) badaniach pracowników tymczasowych z Ukrainy, ukazuje powszechność wprowadzania w zatrudniających cudzoziemców przedsiębiorstwach nowych procedur związanych z ograniczaniem zagrożenia koronawirusem. Wskazuje również, że w warunkach recesji spowodowanej pandemią COVID-19 zanotowano relatywnie wiele przypadków utraty zatrudnienia, a zakres wprowadzanych przez pracodawców rozwiązań, ocenianych przez pracowników jako niekorzystne, był duży. Niemal 70% ankietowanych wskazało, że z powodu pandemii w ich miejscach pracy wprowadzono więcej obostrzeń, 45% zwróciło uwagę na więcej obowiązków przy niezmiennych wynagrodzeniach, a 21% musiało zmienić branżę, w której pracowali²¹. Podobne wskaźniki wymuszonej mobilności pracowniczej ukazują dwuetapowe badania *EWL Group* przeprowadzone w grupie 620 respondentów. Pokazują one ponadto, że sytuacja w tym zakresie stopniowo się poprawiała. O ile badania z września 2020 r. wskazują, że z powodu pandemii 39,4% cudzoziemskich pracowników musiało zmienić zakład pracy, 32,3% branżę, a 29,4% miejscowość wykonywania pracy, to w badaniach z maja 2021 r. te wskaźniki kształtowały się

²¹ *Opinie pracowników tymczasowych z Ukrainy na temat zadowolenia z pracy w Polsce w 2020 roku*, OTTO Work Force Central Europe 2020, <https://www.ottoworkforce.pl/pandemia-zmienila-warunki-pracy-imigrantow-z-ukrainy/> (30.01.2022).

mniej niekorzystnie, odpowiednio: 27%, 20,4% i 16,8%²². Przedstawione dane uzasadniają opinię, że podejmowane w czasie pandemii COVID-19 działania, w tym kolejne „tarcze antycovidowe”, do pewnego stopnia „rozszerzały” obowiązujący system praw pracowniczych²³. Doświadczenia z tym związane nie były udziałem tylko pracowników cudzoziemskich, jednak uwarunkowania towarzyszące sytuacji migracyjnej niewątpliwie je potęgowały, zwłaszcza nieproporcjonalnie częstsze zatrudnianie obcokrajowców na mniej trwałych umowach (zlecenia lub na czas określony).

Potwierdzają to wyniki badań 420 przedsiębiorstw zatrudniających cudzoziemców, zrealizowane na zamówienie Obserwatorium Gospodarki i Rynku Pracy Aglomeracji Poznańskiej, jednym z największych skupisk imigrantów zarobkowych w Polsce. Choć zróżnicowanie sytuacji pracowników polskich i cudzoziemskich w związku z pandemią COVID-19 nie było duże, to jednak zatrudnienie tych ostatnich okazało się zauważalnie bardziej wrażliwe. W warunkach recesji byli oni częściej zwalniani i rzadziej przyjmowani do pracy. Na pytanie o wpływ pandemii na zatrudnienie polskich pracowników, przedsiębiorcy zaznaczali w większości, że ich zatrudnienie się nie zmieniło (67,9%), w dalszej kolejności, że spadło (22,6%), a nawet że wzrosło (8,1%). W przypadku pracowników cudzoziemskich było to odpowiednio: 62,1%, 30,5% oraz 3,3%²⁴.

Zasadniczo pandemia nie zmieniła jednak postrzegania pracowników cudzoziemskich przez polskich pracodawców. Raport Narodowego Banku Polskiego – oparty na danych z 231 firm zatrudniających imigrantów – pokazuje, że problemy związane z rozprzestrzenianiem się koronawirusa tylko w niewielkim stopniu wpłynęły na preferencje dotyczące ich zatrudniania. Ponad 73% firm nie zmodyfikowało wcześniejszych planów zatrudniania cudzoziemców, a 4% planowało nawet zwiększenie ich zatrudnienia. Deklarujących spadek zainteresowania pracownikami cudzoziemskimi było

²² *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Badanie socjologiczne III edycja*, EWL S.A., Studium Europy Wschodniej UW 2021, s. 5.

²³ K. Andrejuk, A. Winiarska, *Socjologia migracji przed pandemią i w czasach pandemii – „nowa generacja” teorii migracji i adaptacji w kontekście współczesnych wyzwań badawczych*, «Przegląd Polonijny» 2020, nr 4 (178), s. 13.

²⁴ *Popyt pracodawców na kompetencje cudzoziemców zatrudnianych aglomeracji poznańskiej. Raport z badań*, Poznań 2021, s. 32–43, <https://www.cdzdm.pl/PL-H5/aktualnosci/2269/relacja-z-e-seminarium-cudzoziemcy-w-aglomeracji-poznanskiej-cudzoziemcy-w-pandemii-25052021r.html> (30.01.2022).

zdecydowanie mniej: 15% firm planowało zmniejszenie, a kolejnych 7% rezygnację z ich pracy. Na takich wynikach zaważył niewątpliwie czas badania (połowa 2020 r.), kiedy prawie co trzecia z badanych firm deklarowała problemy wynikające z pandemicznym odpływem imigrantów, choć tylko 5% określiło te problemy jako znaczące („masowe”, „duża skala”), a 27% jako „ograniczone”²⁵. Inną ważną informacją wynikającą z tych badań jest to, że oszczędności firm w związku z dostosowaniem do pandemicznych warunków dotyczyły znacznie częściej kosztów zmian organizacji pracy, wynagrodzeń i zawieszania rekrutacji nowych pracowników, niż zmniejszania zatrudnienia²⁶.

W miarę stabilizowania się gospodarki zapotrzebowanie pracodawców na cudzoziemskich pracowników ponownie rosło. Ujawniało się ono m.in. w wywieraniu presji na zmiany przepisów ułatwiającej imigrację zarobkową²⁷. Najczęściej podnoszonym w tym kontekście argumentem są malejące, poczynając od 2011 r., zasoby pracy w Polsce. Coraz silniej i coraz powszechniej (w kolejnych branżach gospodarki) odczuwany niedobór rąk do pracy powoduje, że imigracja pracownicza jest dla polskich pracodawców zjawiskiem pożądanym, bez którego znacząca ich część nie potrafi sobie wyobrazić funkcjonowania swoich firm. Brak perspektyw odwrócenia niekorzystnych procesów ludnościowych sprawia, że łatwość zatrudniania cudzoziemców jest z punktu widzenia pracodawców rozwiązaniem oczywistym i racjonalnym. I istotnie tak jest, pod warunkiem że nie stanowi alternatywy dla inwestycji w nowoczesne technologie i poszukiwania usprawnień organizacyjnych²⁸.

²⁵ *Imigranci w polskiej gospodarce – raport z badań ankietowych*, Narodowy Bank Polski, lipiec 2020, s. 18–19, <https://www.nbp.pl/publikacje/migracyjne/imigranci-vii2020.pdf> (30.01.2022).

²⁶ Tamże, s. 17–18.

²⁷ Taki apel wobec władz wystosowała m.in. w październiku 2021 r. Rada ds. Przedsiębiorczości, skupiająca przedstawicieli pracodawców, <https://www.prawo.pl/kadry/ulawnienie-dostepu-cudzoziemcow-do-polskiego-ryнку-pracy-apel,511455.html> (21.01.2022).

²⁸ Przedsiębiorcy objęci badaniem NBP jako najważniejszy powód zatrudniania cudzoziemców podali brak rodzimych pracowników (83%). Na drugim miejscu znalazła się większa dyspozycyjność (59%), a na trzecim – niższe oczekiwania płacowe imigrantów (5%, choć wielu pracodawców wymieniało ten powód jako drugi lub trzeci). Jednocześnie, według deklaracji tych samych przedsiębiorców, w 10% firm cudzoziemcy zarabiali mniej niż polscy pracownicy na tym samym stanowisku, a w co trzeciej spółce wymiar ich zatrudnienia wynosił co najmniej 45 godzin w tygodniu, czyli dłużej niż przeciętny czas pracy rodzimych pracowników. *Imigranci w polskiej gospodarce...*, s. 12–13.

Stanowisko przedsiębiorców w kwestii ułatwień dla imigracji jest podzielane przez rząd²⁹. Dowodzi tego obecność problematyki pracowników cudzoziemskich w kolejnych „tarczach antycovidowych”³⁰, a zwłaszcza zmiana ustawy o cudzoziemcach w grudniu 2021 r., istotnie upraszczająca procedury udzielania cudzoziemcom zezwoleń na pobyt czasowy i pracę. Szczególnym ułatwieniem w tym zakresie było wydłużenie czasu wykonywania przez nich pracy (od 6 do 24 miesięcy) na podstawie oświadczenia pracodawcy o powierzeniu pracy cudzoziemcowi³¹. W praktyce eliminuje to konieczność uzyskiwania zgody wojewodów na zatrudnianie obcokrajowców.

Wspieranie imigracji pracowniczej zasadniczo odpowiada potrzebom gospodarki narodowej, jednak powinno być też oceniane w kontekście innych zadań państwa dotyczących rynku pracy, zwłaszcza potrzeby zwiększania aktywności zawodowej ludności rodzimej³², w tym zatrudnienia osób niepełnosprawnych³³. Oba te aspekty polskiego rynku pracy kształtują się względnie niekorzystnie na tle wskaźników w państwach UE. Zwiększanie rozmiarów zatrudniania pracowników cudzoziemskich nie powinno być zatem alternatywą dla działań aktywizujących rodzime zasoby pracy.

²⁹ W tym kontekście np. opinia ekspertki *EWL Group*: „Polska wyróżnia się na tle Europy jako jedna z najbardziej otwartych na zatrudnienie obcokrajowców gospodarek. Liberalne przepisy dotyczące migrantów ekonomicznych oraz wprowadzenie przez polski rząd na czas pandemii szczególnych rozwiązań dla cudzoziemców, pozwoliły zatrzymać w kraju wielu pracowników zagranicznych”, *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii...*, s. 21.

³⁰ M. Bartoszkiewicz, *Migracja ukraińskich pracowników w Polsce podczas pandemii COVID-19*, «*Studia z Polityki Publicznej*» 2021, t. 8, nr 3 (31).

³¹ Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2022 r., poz. 91, art. 3, ust. 10.

³² Wskaźnik aktywności zawodowej w Polsce poprawia się, ostatnio także w konsekwencji relatywnie niewielkiego wpływu pandemii COVID-19 na zatrudnienie. W I kwartale 2021 r. wskaźnik zatrudnienia (69,2%) był wyższy od średniego w UE (66,8%), nie mniej nadal znacząco niższy niż w przodujących pod tym względem Holandii (79,2%) i Niemczech (74,9%) oraz w niektórych państwach środkowoeuropejskich (Czechy, Estonia, Węgry, Litwa), <https://www.statista.com/statistics/1195140/employment-rate-in-europe-by-country/> (1.02.2022).

³³ W 2019 r. wskaźnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych według BAEL wynosił 28,8% i był nieco niższy niż średni dla UE, <https://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=80&print=1> (1.02.2022). Wyraźnie niższe było natomiast zatrudnienie osób niepełnosprawnych w wieku 20–64 lat (Polska: 37,6%, UE: 48,1%), <https://www.pulshr.pl/rekrutacja/jest-coraz-lepiej-ale-europa-nam-uciekla-panstwo-powinno-dac-dobry-przyklad,69392.html> (1.02.2022).

Pozapracownicze aspekty sytuacji imigrantów w czasie pandemii COVID-19

Pandemia COVID-19 wpłynęła też na wszystkie pozostałe (obok rynku pracy) aspekty położenia cudzoziemców w Polsce. Ogólnie biorąc, pogorszeniu uległy warunki funkcjonowania i integracji imigrantów w społeczeństwie. Dotyczyło to zarówno najliczniejszej grupy osób zatrudnionych, jak i – w jeszcze większym stopniu – innych kategorii imigrantów, w tym uchodźców i dzieci w wieku szkolnym. Należy przyjąć, że pogorszenie położenia tych grup wskutek obostrzeń *covidowych* było bardziej dotkliwe niż w przypadku obywateli Polski. Słabsze zakorzenienie społeczne i z reguły znikome kompetencje w zakresie funkcjonowania polskich instytucji odcisnęły się przede wszystkim na:

- większej izolacji społecznej (ograniczeniu kontaktów);
- większym ograniczeniu dostępu do instytucji (m.in. ochrony zdrowia, edukacji, programów integracyjnych);
- rzadszym korzystaniu z instrumentów wsparcia w ramach wprowadzonych tarcz kryzysowych (z powodu ograniczonych kompetencji osobistych i zasadniczo braku wsparcia instytucjonalnego).

Takie założenie wydaje się niewątpliwe, jednak jego weryfikacja jest problematyczna ze względu na bardzo ograniczone badania empiryczne, które w odniesieniu do tych sfer sytuacji imigrantów przedstawiają się znacznie skromniej niż w odniesieniu do ich funkcjonowania na rynku pracy. Większość informacji na ten temat pochodzi od organizacji pozarządowych i wyspecjalizowanych instytucji publicznych, a ich fragmentaryczność (rejestracja pojedynczych przypadków) nie stwarza wystarczającej podstawy do uogólnień. Przykładami takich źródeł są: raport Komisji Ekspertów przy Rzeczniku Praw Obywatelskich i raport Stowarzyszenia Interwencji Prawnej (SIP). Oba te dokumenty wskazują na dramatyczne pogorszenie sytuacji imigrantów w Polsce w związku z pandemią COVID-19 oraz zarzucają rządowi bierność w rozwiązywaniu ich problemów.

Pierwszy z nich odnosi się m.in. do edukacji zdalnej dzieci imigrantów (w tym przebywających w ośrodkach dla uchodźców), konkludując, że nie mogą one uczestniczyć w tej formie nauczania ze względu na szereg specyficznych uwarunkowań: brak sprzętu do komunikacji audiowizualnej, wykluczenie cyfrowe rodziców i ich niezajomość języka polskiego, brak wsparcia ze strony szkoły i instytucji publicznych. Taka sytuacja wzmacnia poczucie marginalizacji, niekorzystnie wpływa na rozwój psychofizyczny dzieci i proces ich

integracji³⁴. Raport stwierdza też zwiększenie trudności w składaniu wniosków o ochronę międzynarodową w Polsce (nie tylko wskutek z obostrzeń dotyczących przekraczania granic) oraz przytacza przypadki motywowanej uprzedzeniami napaści na cudzoziemców³⁵. Z kolei raport SIP odnosi się przede wszystkim do cudzoziemców poszukujących ochrony międzynarodowej w Polsce, konstatując znaczące zwiększenie ich problemów, zarówno na etapie przekraczania granic i składania wniosków o status uchodźcy, jak i później – w kontynuacji świadczeń i dostępie do ośrodków recepcyjnych. Stwierdza również, że „w związku z rozprzestrzenianiem się pandemii COVID-19 prawa osób migrujących były coraz bardziej ograniczane” i „coraz więcej migrantów ekonomicznych w Polsce uznawanych jest za zagrożenie dla bezpieczeństwa”³⁶.

Wskazywany w obu tych dokumentach wzrost społecznej niechęci do cudzoziemców weryfikuje do pewnego stopnia wspomniany raport EWL. Dane w nim zawarte dowodzą, że zdecydowana większość imigrantów nie odczuła wzmocnienia negatywnych stereotypów w związku z pandemią. W badaniach z września 2020 r. nie dostrzegano takiego zjawiska 68% respondentów, a w badaniach z maja 2021 r. – 69,6% (natomiast wzrost ksenofobii w polskim otoczeniu potwierdziło odpowiednio: 18,9% i 14%, pozostali nie mieli zdania w tej kwestii). Również na pytanie o ogólne poczucie bezpieczeństwa w Polsce podczas pandemii (wszystkie jego społeczno-ekonomiczne i zdrowotne aspekty) większość respondentów odpowiedziała pozytywnie, choć w tym przypadku tendencja była odwrotna: w 2020 r. „bezpiecznie” czuło się 83,8%, a „niebezpiecznie” 4,7% (pozostali czuli się „niepewnie” – 11,5%), podczas gdy w 2021 r. te wartości kształtowały się odpowiednio: 64,4%, 10,5% oraz 25,1%. W obu badaniach wyraźnie częściej wskazywano na Polskę jako państwo bezpieczniejsze w czasie pandemii niż kraj pochodzenia: w 2020 r. – 43,1%, w następnym roku – 32,7% (odmiennego zdania było odpowiednio: 3% i 6,3% respondentów, pozostali wybrali odpowiedzi: „bez różnicy” i „nie wiem”). Większość respondentów (zwłaszcza w 2020 r.) korzystała lub zamierzała skorzystać z poszczególnych form pomocy oferowanej cudzoziemcom w związku z pandemią. Pomoc ta była względnie dobrze oce-

³⁴ *Sytuacja migrantów i migrantek w czasie pandemii. Stanowisko RPO i Komisji Ekspertów ds. Migrantów*, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Stalowisko%20Komisji%20Ekspert%C3%B3w%20ds.%20Migrant%C3%B3w,%2013.05.2020.pdf> (14.01.2022).

³⁵ Tamże.

³⁶ *SIP w działaniu. Prawa cudzoziemców w Polsce w 2020 r.*, <https://interwencjaprawna.pl/raport-sip-w-dzialaniu-prawa-cudzoziemcow-w-polsce-w-2020-roku/> (12.01.2022).

niana, przy czym nieco wyżej oceniano wsparcie ze strony pracodawców (6,61 w skali 1 do 10) niż ze strony rządu (6,24)³⁷.

Podsumowanie

Wpływ pandemii COVID-19 na rozmiary migracji międzypaństwowych z udziałem Polski był stosunkowo ograniczony. Zahamowanie napływu imigrantów okazało się przejściowe; po początkowym spadku (na przełomie I i II kwartału 2020 r.) ich liczba zaczęła ponownie rosnać. Jednocześnie globalna sytuacja pandemiczna przyczyniła się – w związku ze zmniejszeniem skali wyjazdów i zwiększeniem reemigracji – do spadku liczby obywateli Polski przebywających za granicą.

Większy niż na statystykę przemieszczeń okazał się wpływ obostrzeń związanych z koronawirusem na sytuację cudzoziemców już przebywających w Polsce. Problemy związane z *lockdownami* (w odniesieniu do rynku pracy i w dostępie do usług społecznych) były przez nich silniej odczuwane niż przez pozostałych mieszkańców, przede wszystkim ze względu na ograniczone kompetencje w zakresie języka i funkcjonowania polskich instytucji. Wieloaspektowe negatywne skutki obostrzeń ograniczających kontakty społeczne i z instytucjami odczuli szczególnie imigranci najkrócej przebywający w Polsce oraz pozostający poza rynkiem pracy.

Wynikająca z sytuacji pandemicznej zwiększona potrzeba dostępu do instytucji (zwłaszcza ochrony zdrowia i wsparcia socjalnego) stała się jednym z głównych czynników zwiększających rozmiary legalnego zatrudnienia cudzoziemców w Polsce. W dalszej perspektywie będzie to zapewne oddziaływać na zmianę charakteru imigracji do Polski – stopniowe ograniczanie cyrkulacji i sezonowości przyjazdów na rzecz migracji długotrwałych i osiedleńczych. Jest to istotne, ponieważ dotyczy cudzoziemskich pracowników, a zatem tej kategorii imigrantów, która jest najbardziej wspierana w ramach polskiej polityki migracyjnej.

Rozpatrując opisane zjawiska w najbardziej zagregowanej perspektywie badań migracyjnych – zachodzącej od co najmniej kilkunastu lat transformacji migracyjnej Polski – należy przyjąć, że pandemia COVID-19 nie wpłynęła hamująco na jej proces. Dalsze przekształcanie się Polski z państwa historycznie emigracyjnego w państwo imigracyjne jest warunkowane długotrwałymi i zmiennymi konfiguracjami szeregu

³⁷ *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii...*, s. 11–15.

różnorodnych czynników (ekonomicznych, społeczno-demograficznych, kulturowych i politycznych – tak wewnętrznych, jak i w państwach potencjalnej imigracji), z których przynajmniej część jest niezmiennie trudna lub wręcz niemożliwa do prognozowania. Można jednak z dużym prawdopodobieństwem założyć, że – podobnie jak zależności obserwowane w latach 2020–2021 – niemożliwe do wykluczenia nawroty globalnej sytuacji pandemicznej nie będą również w przyszłości miały większego znaczenia dla zmieniającej się roli Polski w migracjach międzypaństwowych. Warto na koniec zauważyć, że bezprecedensowy napływ do Polski milionów uchodźców po wybuchu wojny ukraińsko-rosyjskiej nie tylko radykalnie zmienił liczbę i strukturę społeczno-demograficzną przebywających w Polsce cudzoziemców, ale też w praktyce unieważnił antycovidowe obostrzenia związane z przekraczaniem granic, co dotyczyło nie tylko naszego, ale i wielu innych państw przyjmujących uciekinierów z Ukrainy.

Bibliografia

- Andrejuk K., Winiarska A., *Socjologia migracji przed pandemią i w czasach pandemii – „nowa generacja” teorii migracji i adaptacji w kontekście współczesnych wyzwań badawczych*, «Przegląd Polonijny» 2020, nr 4 (178).
- Anderson B., Poeschel F., Ruhs M., *Rethinking labour migration: Covid-19, essential work, and systemic resilience*, «Comparative Migration Studies 9» 2021, nr 45.
- Bartoszkiewicz M., *Migracja ukraińskich pracowników w Polsce podczas pandemii COVID-19*, «Studia z Polityki Publicznej» 2021, t. 8, nr 3(31).
- COVID-19 and the State of Global Mobility in 2020*, IOM, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/covid-19-and-the-state-of-global.pdf> (12.01.2022).
- Follis K., Barbulescu R., *(Im)mobility during the pandemic – one year later, referat, webinarium Ośrodka Badań nad Migracjami UW*, Warszawa 13.05.2021.
- Imigranci w polskiej gospodarce – raport z badań ankietowych*, Narodowy Bank Polski, lipiec 2020, <https://www.nbp.pl/publikacje/migracyjne/imigranci-vii2020.pdf> (30.01.2022).
- Kugiel P., *Wpływ pandemii COVID-19 na migracje międzynarodowe*, «Biuletyn PISM» 2021, nr 205.
- McNicholas C., Poydok M., *Who are essential workers?* <https://www.epi.org/blog/who-are-essential-workers-a-comprehensive-look-at-their-wages-demographics-and-unionization-rates/> (14.01.2020).
- Opinie pracowników tymczasowych z Ukrainy na temat zadowolenia z pracy w Polsce w 2020 roku*, OTTO Work Force Central Europe 2020, <https://www.ottoworkforce.pl/pandemia-zmieni-la-warunki-pracy-imigrantow-z-ukrainy/> (30.01.2022).
- Popyt pracodawców na kompetencje cudzoziemców zatrudnianych aglomeracji poznańskiej. Raport z badań*, <https://www.cdzdm.pl/PL-H5/aktualnosci/2269/relacja-z-e-seminarium-cudzoziemcy-w-aglomeracji-poznanskiej-cudzoziemcy-w-pandemii-25052021r.html> (30.01.2022).

- Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Badanie socjologiczne III edycja*, EWL S.A., Studium Europy Wschodniej UW, 2021.
- SIP w działaniu. Prawa cudzoziemców w Polsce w 2020 r.*, <https://interwencjaprawna.pl/raport-sip-w-dzialaniu-prawa-cudzoziemcow-w-polsce-w-2020-roku/> (12.01.2022).
- Sytuacja migrantów i migrantek w czasie pandemii. Stanowisko RPO i Komisji Ekspertów ds. Migrantów*, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Stalowisko%20Komisji%20Ekspert%C3%B3w%20ds.%20Migrant%C3%B3w,%2013.05.2020.pdf> (14.01.2022).
- What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children?*, OECD 19 October 2020, https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137245-8saheqv0k3&title=What-is-the-impact-of-the-COVID-19-pandemic-on-immigrants-and-their-children%3F (14.01.2022).
- World Migration Report*, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/> (14.01.2022).